

Dejana Glišić

SREĆA KAO CILJ DEMOKRATIJE

APSTRAKT: U ovom radu baviću se proučavanjem odnosa između političke sredine i sreće, zastupajući gledište prema kojem demokratija predstavlja formu društvenog života koja pozitivno utiče na sreću građana. Predmet mog istraživanja predstavljajuće analizu osnovnih psiholoških pretpostavki o sreći, uticaja društva i kulturološke sredine na subjektivni osećaj sreće, kao i argumenata koji bi mogli ići u prilog demokratskom uređenju kao najoptimalnijem za stvaranje harmoničnog i srećnog društva. Posebno ću se usredsrediti na pitanje da li individualistička i kolektivistička društva u jednakoj meri obezbeđuju ljudima osnovne uslove za kvalitetan i srećan život. Istraživanju ću metodološki pristupiti na dva načina. Prvo, ovim pitanjima ću se baviti iz teorijske perspektive, uzevši u obzir savremene psihološke doktrine o sreći i argumente filozofije politike koji razmatraju odnos između sreće i društvenih okolnosti. Drugo, nastojaću da sve teorijske pretpostavke uporedim sa sprovedenim empirijskim istraživanjima. Pokušaću da argumentovano odbranim pretpostavku prema kojoj demokratske sredine stvaraju bolje uslove za lično zadovoljstvo i sreću ljudi, zaključujući da sreća građana, kroz promovisanje slobode, autonomije i jednakosti, u određenom smislu predstavlja jedan od direktnih ciljeva demokratije, što joj daje veliku prednost u odnosu na nedemokratska društva, kako u teorijskom smislu, tako i u pogledu rezultata empirijskih istraživanja.

KLJUČNE REČI: demokratija, sreća, psihologija, politika, teorija samoodređenja

Uvod

Sreća predstavlja pojam koji u savremenim političkim teorijama ima gotovo kontroverznu konotaciju. To je zbog toga što se sreća, u najmanju ruku, čini kao psihološki ili, čak, spiritualni koncept, čije bi promovisanje moglo implicirati nametanje određene psihološke, etičke, pa i normativne teorije, od kojih aktuelne, pogotovo zapadne demokratske struje uopšteno teže da se distanciraju. Razlog tome nije neopravdan: živimo u savremenom društvu, društvu koje prihvata i poštuje društveni pluralizam i teži da

građanima pruži veliko polje ličnih sloboda, na osnovu kojih bi građani sami mogli odabrati svoj životni put i vodili živote u skladu sa sopstvenim koncepcijama dobra. Društveni pluralizam, pak, govori da kod ljudi postoji duboko, ali razložno neslaganje u pogledu političkih, etičkih, religijskih pa i epistemičkih stavova i društvo, uopšteno govoreći, to mora da poštuje i ne bi trebalo da građanima nameće bilo kakve norme ponašanja.¹ U svetlu društvenog pluralizma, dakle, postaje jasno zašto bi direktno promovisanje neke određene teorije o sreći bilo, pa, u najmanju ruku *politički nekorektno*. Ljudi se prosto mogu, i to neretko jeste slučaj, razložno neslagati i u pogledu pitanja šta je za njih sreća i šta je srećan život, a demokratska društva to moraju da poštuju.

S druge strane, čini se da demokratija, barem u teoriji i zvaničnoj propagandi, stalno govori o nekakvoj sreći građana. Društvene institucije, zakoni, priroda vlasti, prava i slobode- sve se to, barem u načelu pravda na osnovu argumenata o visokom životnom standardu, stabilnom i humanom društvu, pravdi, prosperitetu i blagostanju građana. I, mada ćemo u ovakvoj retorici retko pronaći sam pojam *sreće*, čini se da se celokupna savremena teorija demokratije bazira upravo na ovim principima- principima stvaranja osnove pravičnog i srećnog društva.

Pojam sreće i blagostanja u političkim teorijama

Da bismo jasnije razumeli kakve koncepte sreće različite političke teorije zastupaju, potrebno je napraviti jednu važnu pojmovnu distinkciju. Ta distinkcija odnosi se na razliku između pojma sreće shvaćene u individualističkom smislu i kolektivističkog određenja sreće, koje je u političkoj literaturi češće, i koje se ponekad poistovećuje sa *blagostanjem*.² Mada mnoge savremene demokratske teorije zaista nastoje da promovišu srećno društvo i, štaviše, tvrde da to čine na adekvatniji i uspešniji način od nedemokratskih društava, pojam koji one često imaju na umu ne predstavlja *sreću* u nekakvom individualističkom ili psihološkom smislu, već ga pre koriste kao sinonim za *društveno blagostanje*, termin koji nam na prvi pogled izgleda kao da se odnosi na nešto spoljašnje, političko i univerzalno. Uopšteno govoreći, kada u savremenim demokratskim teorijama govorimo o blagostanju, pod tim najčešće mislimo na određene društvene faktore, koji čine ustrojstvo političkog sistema, koji vode kvalitetnom životnom standardu, faktori poput stabilne ekonomije, efikasnosti državnih institucija, društvene sigurnosti, kvalitetnog obrazovnog i zdravstvenog sistema, pružanja jednakih šansi u društvenom i političkom životu i tako dalje.³ Nasuprot ovoj, možemo

1 Društveni pluralizam kao doktrina predstavlja stanovište prema kojem je društveno neslaganje u pogledu određenih političkih, etičkih i drugih značajnih pitanja dozvoljeno i, u određenim granicama, deo javne demokratske kulture. Chambers 2009: 351.

2 Distinkcija koju sugerisem odnosi se na razliku između termina „happiness“ i „wellbeing“.

3 Hudson, Orviska, Caplanova 2012: 494-495.

reći političkoj satisfakciji, sama sreća se često definiše kao nešto sasvim intimno- kao lično, emocionalno stanje koje, mada može zavisiti od mnogo spoljašnjih faktora, uključujući i političke, predstavlja pojam koji suštinski spada u afekte i ne može se jednoznačno odrediti.⁴ Zbog toga, zastupnici savremenih demokratskih teorija najdalje što će ići u svojim tvrdnjama biće u pogledu postuliranja određene korelacije između ličnog osećanja sreće i društvenog blagostanja- nastojeće da pokažu kako demokratska društva, zbog određenih osobina kao što su vrednovanje slobode, jednakosti i inkluzivnosti, vode društvo ka blagostanju, a samim tim ostavljaju građanima mogućnost da žive živote prema sopstvenim koncepcijama dobra, i time, ako uspeju, dođu do sopstvene sreće i zadovoljstva.⁵

Pre nego što pređemo na detaljno razmatranje argumenata koji govore u prilog ovoj tvrdnji, međutim, smatram da je potrebno osvrnuti se na određene psihološke teorije i istraživanja o samom pojmu sreće. Analiza koju predlažem pokazaće, s jedne strane, da sreća ne predstavlja potpuno intiman pojam, već se u izvesnoj meri, barem za potrebe ovog rada, može univerzalno odrediti, i da njena veza sa društvenim i političkim okolnostima može biti daleko dublja od puke recipročnosti. S druge strane, smatram da je ovakva analiza potrebna kako bismo dobili jasniju sliku o tome u kakvom odnosu stoje sreća i neki društveni i politički pojmovi kao što su ljudske potrebe, dobar život i autonomija, pitanja koja će biti od velike važnosti za kasniju raspravu u pogledu toga zašto neki politički faktori mogu pozitivno uticati na stvaranje srećnog društva.

Teorija samoodređenja i osnovne ljudske potrebe

Iz koje god perspektive da pristupimo ovom pitanju- filozofske, psihološke, političke, ili čak duhovne, koliko god pokušavali da ovo učinimo univerzalnom teorijom, ili zastupali tezu prema kojoj sreća ostaje privatno osećanje ili stanje duha koje se ne može definisati, možemo se složiti u jednom- ljudi često govore o sreći, a neretko ćemo čuti i da joj teže. Pokušaja da se odgovori na pitanje šta je čoveku potrebno za sreću, takođe, bilo je bezbroj. Savremena psihologija je u ovom pogledu posebno napredovala, težeći da što preciznije odredi sve spoljašnje i unutrašnje uslove koji moraju biti zadovoljeni da bi ljudi bili u stanju da napreduju i žive srećne živote. Njihov zaključak je uopšteno glasilo da, mada sreća delimično ostaje u oblasti privatnog

4 Napominjem da ovi autori takođe prave distinkciju između blagostanja u spoljašnjem, društvenom smislu, i subjektivnog blagostanja. Prema njima, subjektivno blagostanje podrazumeva dva aspekta: prvi je ovaj spoljašnji, kognitivno-evalutivni aspekt, koji su autori nazvali *životnom satisfakcijom*, i drugi, afektivni, koji smo u ovom radu prosto označili kao *sreća*. Loubser and Steenekamp 2016: 2.

5 *Ibid.*

iskustva, ipak postoji način na koji o sreći možemo govoriti iz donekle univerzalne perspektive- naime, iz perspektive *osnovnih ljudskih potreba*.⁶

Prema SDT-u (*Self Determination Theory*- Teorija samoodređenja)⁷ jednom od dominantnih psiholoških pristupa ovom pitanju, da bi se kod pojedinca stvorili uslovi za osećaj sigurnosti, napredovanja i satisfakcije, još od najranijeg detinjstva potrebno je zadovoljiti niz fizioloških i psiholoških potreba, i te potrebe *moгу* biti univerzalno određene, jer one predstavljaju potrebe svih nas kao ljudskih bića.⁸

Na vrhu te liste moramo pomenuti *osnovne fiziološke potrebe* za samoodržanje života i dobrog zdravlja.⁹ Prema psiholozima, zadovoljenje tih potreba predstavlja prvi uslov za mogućnost zdravog razvijanja i napredovanja organizma, dok bi suprotno, odsustvo osnovnih fizioloških životnih potreba vodilo stagnaciji i propadanju tela, bolesti i drugim opasnostima, uključujući i nemogućnost psihološkog i duhovnog napretka.¹⁰ Težnja ka zadovoljenju osnovnih fizioloških potreba, međutim, kako psiholozi primećuju, predstavlja naše instinktivno ponašanje, i motivacija ka delanju uzrokovana njima privremeno nestaje onog trenutka kada su naše fiziološke potrebe zadovoljene.

Kod *psiholoških potreba*, međutim, stvar je drugačija, i, prema SDT-u, želja za zadovoljenjem ovih potreba ne zavisi puno od nekih spoljašnjih uslova ili okolnosti, već može biti potpuno samomotivisana, trajna i objektivna.¹¹ U isto vreme, one su izuzetno važne za vođenje normalnog i kvalitetnog života i u tesnoj su vezi sa našom socijalnom sredinom. Prema psiholozima, ako osnovne psihološke potrebe nisu zadovoljene, to može voditi trajnoj frustraciji usled nemogućnosti razvijanja viših kognitivnih sposobnosti, socijalne inteligencije, introspekcije, uspostavljanja društvenih odnosa, adaptacije i drugih važnih mentalnih i društvenih kapaciteta. SDT, uopšteno, izdvaja tri najvažnije psihološke potrebe, i to su: kompetencija, povezanost sa drugima i autonomija.¹² Ove potrebe, prema njima, ne samo da su presudne za razvijanje psihološke mogućnosti osećanja i doživljavanja pozitivnih životnih iskustava, već su i objektivne- univerzalno važe za sva ljudska bića. Objasnićemo ih redom.

6 Ryan and Deci 2017: 80.

7 *Self Determination Theory* predstavlja teoriju motivacije prema kojoj su ljudi u stanju da se razvijaju, napreduju i menjaju tokom života, te aktivno i neprestano teže izazovima i novim iskustvima. SDT je posebno usmerena na proučavanje intencionalnih akcija koje su motivisane unutrašnjim, samoodređujućim uzrocima. Link 2019.

8 Ryan and Deci 2017:80.

9 Smatram da, za potrebe ovog rada, nije neophodno upuštati se u detaljnu raspravu o tome koje bi osnovne fiziološke potrebe bile. Možemo, međutim, uopšteno navesti da se pod njima misli na osnovne uslove potrebne za samoodržanje života i fizičkog zdravlja, stvari poput vode, hrane, ili sna. *Ibid*: 83.

10 *Ibid*: 81.

11 *Ibid*: 84.

12 *Ibid*.

Kompetencija predstavlja osećaj da sposobno i uspešno funkcionišemo u socijalnim odnosima. Drugim rečima, osećamo se kompetentno kada dobijemo razumevanje i validaciju od strane socijalne sredine prilikom ispoljavanja sopstvenih sposobnosti, veština, ili talenata.¹³

Povezanost sa drugima predstavlja odnos recipročnosti između nas i drugih. Ova psihološka potreba je zadovoljena kada imamo osećaj pripadanja, kada nas drugi prepoznaju kao bića sa sopstvenim mislima i osećanjima, i ujedno kada smo u stanju da isto primetimo i poštujemo kod drugih. Ona se, takođe, ogleda kroz saosećanje, brigu prema drugima, kao i brigu drugih prema nama, humanost i altruizam, sposobnost saradnje i tome slično.¹⁴

Autonomija predstavlja treću osnovnu psihološku potrebu, na koju naša socijalna i politička sredina možda vrši i najveći uticaj. Autonomija se uopšteno opisuje kao potreba individua da se osećaju kao gospodari sopstvenih misli i dela. Važno je, pritom, napomenuti da autonomija ne predstavlja puki osećaj nezavisnosti, jer potreba za nezavisnošću može biti motivisana, kako autonomijom, tako i heteronomijom, odnosno raznim vrstama spoljašnjeg ili unutrašnjeg pritiska i kontrole. Autonomija, s druge strane, predstavlja osećaj neusiljenosti i samoodređenja, potrebu da mi budemo ti koji određuju naše sopstveno ponašanje, a ne neko, ili nešto drugo.¹⁵ Ukratko, koliko je osećaj autonomije važan možemo zaključiti na osnovu toga što autonomija, ne samo da reguliše kompletno čovekovo intencionalno ponašanje, već implicitno utiče i na naše ostale psihološke, pa i fiziološke potrebe, te zbog toga psiholozi zaključuju da osećaj autonomije u izvesnom smislu predstavlja možda najvažniji funkcionalni i fenomenološki aspekt naše ličnosti.¹⁶ Uslov da zadovoljimo svoje osnovne psihološke potrebe jeste da živimo u stabilnom i humanom socijalnom okruženju. Prema tome, kada živimo u društvu koje nam omogućava da zadovoljimo naše osnovne ljudske potrebe, prema SDT-u stvorili smo uslove za sopstveno napredovanje i blagostanje, koje može voditi osećanju da vodimo srećne i ispunjene živote, u skladu sa sopstvenim kapacitetima, vrednostima i željama.¹⁷

Prednost SDT teorije je, smatram, u tome što nam nudi odgovarajuće objašnjenje veze između osnovnih ljudskih potreba i socijalnog, odnosno političkog okruženja, pri tome ne postulirajući nikakvu posebnu teoriju o tome šta je sreća. Ona pokazuje

13 *Ibid.*: 86.

14 *Ibid.*

15 *Ibid.*

16 Prema SDT-u, u fenomenološkom smislu autonomija određuje u kojoj meri ljudi sopstveno postupanje doživljavaju kao samoodređeno, neuslovljeno okolnostima ili silama izvan njih samih. U funkcionalnom smislu, autonomija predstavlja osnovni aspekt samoodređenja i unutrašnje motivacije, i određuje u kojoj meri ćemo uspeti da budemo životno funkcionalni i iskažemo svoje afektivne, kognitivne i fizičke kapacitete. *Ibid.*: 97.

17 *Ibid.*: 101.

da je za ljudsko napredovanje, blagostanje i prosperitet važno uzeti u obzir, kako spoljašnje okolnosti u kojima ljudi rastu i razvijaju se, tako i osnovne psihološke pretpostavke o univerzalnim ljudskim potrebama, među kojima se kao jedna od najvažnijih izdvaja autonomija, odnosno osećaj samoregulacije sopstvenih misli i dela.

Autonomija u individualističkim i kolektivističkim društvima

Usled prethodno rečenog, jasno je da autonomija igra važnu ulogu u političkoj sferi života. Primera radi, većina političkih sloboda i zakonskih prava građana zapadnog sveta zasnovana je na konceptu autonomije kao ideje da svako treba da živi i dela u skladu sa sopstvenim odlukama i motivima, bez spoljašnje manipulacije i prisile.¹⁸ Ukoliko uzmemo u obzir pretpostavke SDT-a, političko uređenje koje može promovisati i poštovati ličnu autonomiju, moglo bi uspešnije voditi društvo ka individualnom i kolektivnom blagostanju i sreći. Zbog toga, psiholozi nastoje da autonomiju odrede kao univerzalnu političku i kulturološku vrednost. Ponekad se, međutim, čini da su najčešće neoliberalne teorije te koje naglašavaju važnost lične autonomije, što ujedno nailazi na kritiku da liberalni koncept autonomije promovise zapadnu viziju individualizma i nezavisnosti od kolektiva.¹⁹ I, mada su empirijska istraživanja pokazala da je autonomno ponašanje, ili potreba za autonomnim ponašanjem, jednako prisutna i predstavlja važnu psihološku potrebu u svim kulturama i društvima,²⁰ smatram da je, u odgovoru na drugi deo ove kritike, važno napraviti dve distinkcije: prva je distinkcija između autonomije shvaćene u individualističkim i kolektivističkim društvima. Druga je razlika između autonomije i potrebe za nezavisnošću, koja se, nastojeći da pokažem, ponekad greškom poistovećuje sa liberalnim konceptom autonomije.

Počemo prvo od kolektivističkih društava, zato što se ona smatraju manje naklonjena konceptu autonomije. Kolektivism, uopšteno, predstavlja stanovište koje promovise pripadnost grupi i teži da potrebe pojedinaca podredi i integriše u kulturološke i normativne vrednosti i potrebe društva kao celine.²¹ Kao primer političke teorije koja zastupa kolektivism možemo uzeti komunitarizam. Oni smatraju da, budući da ljudi generalno žive u zajednicama, te zajednice donekle određuju moralne i političke standarde i norme kojima individue moraju da se podrede ukoliko žele da žive smislene i srećne živote, inače će, u suprotnom, biti osuđeni na izolovanost,

18 Christman 2020: "Autonomy in Moral and Political Philosophy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, internet.

19 Ryan and Deci 2017: 568.

20 *Ibid*: 571-573.

21 *Ibid*: 571.

usamljenost i nesreću.²² To, međutim, ne znači da ideja autonomije nije prisutna u kolektivističkim društvima. Dworkin, na primer, autonomiju definiše kao „sposobnost posedovanja i razvijanja sopstvenog karaktera, kapaciteta i identiteta“, koja je konzistentna sa prihvatanjem i podređivanjem individua kolektivnim normama i zakonima.²³ U isto vreme, Dworkin kritikuje liberalno shvatanje autonomije kao supstantivne nezavisnosti, navodeći da takvo shvatanje autonomije nije konzistentno sa potrebama i željama drugih, a ponekad ni sa opštim društvenim vrednostima.²⁴

Nasuprot Dworkinovoj kritici, međutim, liberali teže da ukažu na jasnu distinkciju između shvatanja autonomije i nezavisnosti. Liberalna politička teorija, svakako, sklonija je individualističkom shvatanju društva. Individualizam u političkoj filozofiji pretpostavlja da su potrebe, interesi i ciljevi pojedinaca ti koji kreiraju osnovne društvene norme, a ne obrnuto. U skladu sa rečenim, liberali će visoko vrednovati ličnu autonomiju i pravo na samoodređenje smisla sopstvenog života. Oni će, takođe, biti skloniji i da promovišu društvenu nezavisnost. To, međutim, ne implicira da liberalna politička struja poistovećuje autonomiju sa društvenom nezavisnošću. Društvena nezavisnost kod liberala bi bila najbližnja negativnom određenju slobode, kao odsustvu spoljašnjih prepreka i ograničenja u ostvarivanju sopstvenih ciljeva. Autonomija, s druge strane, odnosi se na autentičnost sopstvenih misli, želja i vrednosti, koje određuju samu prirodu naših ciljeva i postupaka.²⁵

Uслед toga, smatram da određenje autonomije kako je izloženo prema SDT-u može da se jednako uoči kao osnovna psihološka potreba i primeni, kako na individualistička društva, tako i na kolektivistička. U ovom delu, međutim, ostaje da vidimo da li individue koje žive u različitim društvima u jednakoj meri mogu da izraze autonomno ponašanje, i kako kulturološka sredina tu utiče na pojedince. U vezi sa ovim, psiholozi Rajan i Disi, zastupnici SDT-a, predstavili su interkulturološko istraživanje u pet etapa, proučavajući odnos između potreba, motivacije, internalizacije kulturoloških vrednosti i lične satisfakcije, koje ćemo sada ukratko predstaviti.

U prvoj etapi, istraživali su važnost internalizacije i relativne autonomije, tj u kojoj meri pojedinci usvajaju neke opšte kulturološke vrednosti individualističkih i kolektivističkih društava i kako one utiču na osećaj autonomije i unutrašnju motivaciju. Istraživanje je sprovedeno u Rusiji, Turskoj, Južnoj Koreji i Sjedinjenim Državama. Rezultati ove etape pokazali su da učesnici u svim kulturama u jednakoj meri povezuju autonomiju sa sopstvenim mentalnim zdravljem i subjektivnim osećajem blagostanja, kao i da su skloniji da internalizuju one društvene vrednosti koje su u

22 Bell 2020: “Communitarianism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, internet.

23 Dworkin 1988: 32.

24 *Ibid.*: 23-24.

25 Christman 2020: “Autonomy in Moral and Political Philosophy”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, internet.

skladu sa njihovim psihološkim potrebama. Međutim, to je, takođe, pokazalo da su ljudi manje skloni da svoje postupanje ocene kao autonomno u društvima koja iskazuju tendenciju ka hijerarhičnosti i nejednakom tretiranju građana, bilo kolektivističkim ili individualističkim, jer se u takvim društvima ljudi osećaju kontrolisano, nedovoljno vredno i pod društvenim pritiskom.²⁶

Druga etapa istraživala je u kojoj meri društveno podsticanje na autonomno ponašanje utiče na lični osećaj autonomije. Istraživanje je sprovedeno među učenicima iz Rusije, Kine i Sjedinjenih Država. Ovde je zaključak glasio da, mada u nekim, češće kolektivističkim društvima, podsticanje autonomije kod dece može biti manje zastupljeno, u svim se kulturama u jednakoj meri autonomija povezuje sa pozitivnim rezultatima, osećanjima i iskustvima, čak i ako ljudi toga nisu svesni i da, štaviše, podsticanje autonomije kod dece u kolektivističkim društvima rezultira autonomnoj internalizaciji kulturoloških vrednosti, te da, stoga, nije uočeno da inicijalno negativno utiče na ponašanje pojedinaca koje naglašavaju važnost prihvatanja tradicionalnih i kulturoloških vrednosti.²⁷

Treća i četvrta etapa istraživanja uopšteno je proučavala odnos između osnovnih psiholoških potreba i ličnog osećaja satisfakcije, blagostanja i zadovoljstva. Rezultati su, kao što se može pretpostaviti, pokazali da se kod ljudi u svim kulturama uočava jaka veza između ovih pojmova i da se ljudi osećaju sigurnije i srećnije kada ocenjuju da društvo u kojem žive stvara uslove u kojima će njihove osnovne psihološke potrebe biti zadovoljene. U ovim etapama takođe se istraživalo da li društva koja su sklonija promovisanju emotivne otvorenosti, međusobne podrške i koja su manje konzervativna, pogotovo u podsticanju ispoljavanja emocija i povezanosti sa drugima, postižu bolje rezultate u pogledu mentalnog zdravlja pojedinaca i njihovoj proceni lične satisfakcije. Iako intuitivno već naslućujemo odgovor, zanimljivo zapažanje do kojih su psiholozi došli jeste da, ponekad približno slična društva po pitanju otvorenosti mogu prosečno davati različite rezultate, što pokazuje da je u ovom pogledu od najvećeg značaja u kojoj meri društvo kao celina vrši uticaj na lokalno okruženje ispitnika (porodicu, prijatelje, školu).²⁸

U poslednjoj, petoj etapi istraživanja, psiholozi su proučavali odnos između autonomije i slobode izbora. Kao suštinski aspekt autonomije, podsetimo se, jeste osećaj da mi sami biramo sopstvene postupke, da ne živimo pod unutrašnjim ili spoljašnjim autoritetom. Kako zastupnici SDT-a navode, međutim, ovo ne treba mešati sa pukim procesom biranja među ponuđenim opcijama, niti treba pretpostaviti da osoba koja sledi neki ideal, društvenu normu ili uzor, ne može to da čini autonomno. Prema njima, autonomija suštinski ne zavisi puno od spoljašnjih okolnosti, društvenog uređenja, ili

26 Ryan and Deci 2017: 571-573.

27 *Ibid.*: 573-576.

28 *Ibid.*: 576-581.

broja opcija koje su nam na raspolaganju. *Izbor*, međutim, da nešto uradimo prema sopstvenoj volji i želji, jeste odlika autonomnog postupanja. Stoga, postavlja se pitanje da li tradicionalistička i kolektivistička društva u jednakoj meri dozvoljavaju pojedincima da autonomno prave izbore, ili ne.

Istraživanja su sprovedena među učenicima iz individualističkih i kolektivističkih sredina, koji su bili suočeni sa nizom zadataka i pitanja prema kojima je trebalo da prave izbore. Inicijalna istraživanja dovela su do zaključka da deca koja žive u kolektivističkim društvima ispoljavaju manjak motivacije i interesovanja ka donošenju sopstvenih odluka, ali je, kasnije, istraživanje odbačeno i ocenjeno kao nedovoljno adekvatno, jer su rezultati više govorili u prilog tome da deca iz kolektivističkih sredina ispoljavaju manje interesovanje ka nezavisnosti, ali da to ništa ne govori u pogledu potrebe za autonomijom. Ponovljeno istraživanje je, stoga, modifikovano, kako bi prikazivalo jasnije rezultate i prilagodilo se različitim kulturološkim sredinama. Ukratko, deci je, u saradnji sa roditeljima, bilo saopšteno da će pohađati dodatne časove iz nekih predmeta. Jednoj grupi je rečeno da će pohađati nastavu iz predmeta koji su sami prethodno odabrali. Drugoj grupi su roditelji odabrali premet, oslanjajući se na preferencije dece, dok je trećoj grupi rečeno da će pohađati predmet koji su im roditelji odabrali, ali za koji su deca prethodno iskazala najmanje interesovanje. Dok su, u prva dva slučaja, deca u relativno jednakoj meri pokazivala unutrašnju motivaciju i pozitivnu emotivnu reakciju, kako u individualističkim, tako i u kolektivističkim društvima, treći slučaj doveo je do nešto drugačijih rezultata. Deca iz individualističkih sredina ispoljavala su vidno negodovanje i jasan manjak motivacije ka pohađanju tog predmeta, dok su se deca iz kolektivističkih sredina, mada trudila da svoje bihejvijoralne reakcije potisnu, i, čak, da naknadno prihvate odluku svojih roditelja, inicijalno jasno pokazivala negativnu emotivnu reakciju. Na osnovu ovih zapažanja, psiholozi su doneli dva važna zaključka o odnosu autonomije i slobode izbora: prvi zaključak glasio je da se, kada im je uskraćena mogućnost autonomnog postupanja, negativna osećanja kod ljudi javljaju bez obzira na kulturološku pripadnost. Drugi zaključak koji su izveli je da društvo i kultura i te kako imaju uticaj na to da li će, i u kojoj meri, pojedinci iskazati nezadovoljstvo u situacijama kada im je izbor nametnut.²⁹ Ovo se posebno negativno odražava na društva koja preterano kontrolišu pojedince, jer, uskraćujući individuama mogućnost autonomnih izbora, kod njih stvaraju duboke frustracije i negativne emocije, iako će u takvim društvima ta frustracija češće biti bihejvijoralno potisnuta.

Da sumiramo rezultate empirijskog istraživanja Rajana i Disija: Prvo, ljudi u jednakoj meri u svim društvima osnovne psihološke potrebe povezuju sa subjektivnim osećajem sreće i zadovoljstva, i, takođe, mogu autonomno usvojiti, kako lične, tako i kulturološke i tradicionalne vrednosti sredine, te, u tom pogledu, jednako je validan i kolektivistički i individualistički pristup. Drugi zaključak, međutim, pokazuje da au-

29 *Ibid.*: 582-585.

toritarna društva, koja se ponašaju suviše paternalistički prema pojedincima, koja ne podstiču pojedince ka autonomnom ponašanju i koja uskraćuju mogućnost ljudima da se osećaju mirno i zadovoljno u pogledu psiholoških potreba, da se međusobno povezuju i osećaju kompetentno—takva društva negativno utiču na pojedince, stvaraju nezadovoljstvo, frustraciju i, posledično, mogu voditi subjektivnom osećaju nesreće.³⁰

Nakon ovog temeljnog ispitivanja u pogledu uticaja političke sredine na sreću pojedinaca, vreme je da razmotrimo argumente o tome da li su demokratske sredine te koje u najvećoj meri zadovoljavaju objektivne i subjektivna merila za vođenje srećnog života, i šta je to što bi demokratiji dalo prednost u odnosu na nedemokratska društva.

Demokratska društva i sreća pojedinaca

Filozofi koji brane pretpostavku da demokratska društva najbolje doprinose sreći pojedinaca, u prilog toj tvrdnji obično navode sledeće argumente: (1) demokratija dozvoljava široki opseg individualnih i kolektivnih sloboda; (2) demokratija promovise jednakost; i (3) demokratska društva najbolje zadovoljavaju osnovne ljudske potrebe.³¹ Svaka od ovih pretpostavki zahteva zasebno objašnjenje.

Prva tvrdnja, da demokratija dozvoljava i promovise slobodu na prvi pogled ne deluje problematično, ali moramo videti na koji način ovaj argument uopšte govori u prilog sreći. Primera radi, dobro nam je poznato da preterana sloboda, ili neprestano potenciranje da se *želi* još, *bude* još, *poseduje* još, bez nekakvog moralnog usmerenja, može ljude dovesti do pogrešnih izbora, anksioznosti i depresije, čemu savremena neoliberalna društva neretko i svedoče—zbog čega su upravo i meta kritike od strane kolektivističkih i nedemokratskih stanovišta.³² Smatram da je ovaj prigovor sasvim validan, i da puko garantovanje slobode ne implicira sreću. U isto vreme, međutim, ne bih rekla ni da ovo predstavlja kontraargument. Mi smo u prethodnom delu rada pokazali da je pojedincima jako važna sloboda da bi postupali autonomno, a takođe smo napomenuli i da autonomija nije isto što i nezavisnost. Preterano paternalistička društva imaju tendenciju da pojedincima suze područje lične slobode do tačke gde više nisu u stanju da donose izbore koje bi mogli smatrati autonomnim, stoga, sloboda, iako sama po sebi nije dovoljna, rekla bih da načelno ne predstavlja negativan uslov za sreću.

30 *Ibid.*: 586-590.

31 Noddings 2003: 231.

32 „The essential point of contention is where to start one’s social/political thinking- with the right, or with the good? Liberals, emphasizing the right, start with the search for rules that will allow each individual maximum freedom; communitarians insist that a vision of the good must precede any discussion of freedom. Ordinary people seeking happiness will likely settle for a compromise..“ *Ibid.*: 232.

Druga tvrdnja glasi da demokratija promovira jednakost. Pod jednakošću se misli na to da demokratija teži da, bez diskriminacije, svima stvori jednake uslove i šanse za dobar život, ali i eliminiše prirodne nejednakosti i pomogne da svaka individua, u skladu sa sopstvenim uverenjima i željama, razvije sopstvene talente, karakter, ličnost, sve one aspekte koji su važni za ličnu satisfakciju i sreću.³³ Ovde možemo videti kako su argument o slobodi i jednakosti u demokratiji povezani—demokratija, jednostavno, pruža svim ljudima jednaku mogućnost da slobodno odaberu sopstveni život i dođu do sreće. Liberali bi dodali da ovaj opseg sloboda i mogućnosti mora biti što veći. Konzervativci bi, nasuprot tome, tvrdili da se do sreće lakše dolazi ako svi slede iste društvene vrednosti i ideale. Mi smo već objasnili da, mada se ljudi u konzervativnim sredinama takođe mogu osećati zadovoljno i srećno, a mogu i autonomno internalizovati neke društvene vrednosti, u krajnje nedemokratskim društvima, pogotovo onim linearno-hijerarhičnim, koja ne tretiraju ljude jednako i nameću im ekstremne norme, gotovo je nemoguće izvesti bilo koji pozitivan zaključak o sreći.

Na kraju, moramo razmotriti najvažniju, a možda i najproblematičniju tvrdnju: da demokratska društva najbolje doprinose ostvarenju osnovnih ljudskih potreba. Jedan aspekt toga su materijalne potrebe ljudi, stvari poput ekonomskog blagostanja, moći ili društvenog statusa o kojima smo govorili još na početku rada.³⁴ Iako, naravno, znamo za mnoga nedemokratska društva koja su izuzetno bogata, ovaj argument prvenstveno hoće da pokaže kako je demokratija sklona pravičnoj raspodeli dobara i manjem stvaranju ekonomskih nejednakosti. Demokratija, u teoriji, zaista teži nekoj vrsti distributivne pravde, a mnoga zapadna demokratska društva pokazuju visok životni standard, iako se i u njima uočavaju problemi sve veće ekonomske nejednakosti i siromaštva, kao što nam je poznato. Recimo, međutim, da je ova pretpostavka potpuno validna i pogledajmo kako demokratija izlazi na kraj sa drugim aspektom ovog pitanja, odnosno osnovnim psihološkim potrebama.

Džui je demokratiju nazvao „životom u zajednici“.³⁵ Demokratija u odnosu na druga društvena uređenja, smatram, ima jednu veoma važnu pozitivnu karakteristiku, a to je da vrednuje i podstiče društvene osobine kod ljudi- povezanost, fer saradnju, uzajamno poštovanje, prijateljstvo i razumevanje, mogućnost da svi izraze svoje mišljenje, stavove i emocije, i tako dalje. U demokratskim društvima, pojedinci i grupe imaju veću mogućnost da javno izraze svoje probleme ili potrebe, kao i veće šanse da ih drugi čuju, pruže validaciju ili pomoć.³⁶ Gledajući iz političke perspektive, demokratske institucije, takođe, nastoje da se aktivno prilagode potrebama građana, a građani, s druge strane, imaju dovoljno slobode i mogućnosti da se samostalno udružuju

33 *Ibid.*: 232-233.

34 *Ibid.*

35 Videti: Dewey 1916.

36 Noddings 2003: 234.

i tako doprinesu svojoj zajednici na lokalnom nivou, ili, čak, izraze svoje nezadovoljstvo i građansku neposlušnost u slučajevima kada društvo ne pruža adekvatan odgovor na njihove potrebe i zahteve. U demokratiji ljudi sami biraju svoje predstavnike, pa je veća verovatnoća i da će političke odluke biti u skladu sa njihovim očekivanjima i potrebama. Kako neki autori zapažaju, ljudi mogu da osete zadovoljstvo na osnovu same proceduralne pravičnosti demokratskog procesa odlučivanja, ili mogućnosti da lično učestvuju u politici.³⁷ Sve ove osobine govore u prilog tome da društva koja su demokratski nastrojena zaista pružaju dobre uslove za zadovoljenje osnovnih materijalnih i psiholoških potreba ljudi i smatram da, barem u teorijskom smislu, imaju prednost u odnosu na konzervativne i autoritarne sredine. Demokratija podstiče ljude na međusobno povezivanje, pomaganje i zajedničko učestvovanje u društvenom životu, a, takođe poseduje i određenu fleksibilnost i sposobnost da se iznova prilagođava potrebama ljudi.

Zaključak

Cilj ovog rada bio je istražiti u kakvom odnosu stoje sreća i politička sredina u kojoj ljudi žive. U pokušaju da ponudim što jasnije i kvalitetnije argumente, pristupila sam ovom pitanju iz nekoliko perspektiva. Prvo sam nastojala da ponudim što adekvatnije određenje sreće o kojoj možemo govoriti iz univerzalne i političke perspektive. Zbog toga sam uzela u razmatranje teoriju o samoodređenju, koja definiše niz osnovnih fizioloških i psiholoških potreba za sreću i životnu satisfakciju, koji treba da važe za sve ljude, bez obzira na kulturološku i političku pripadnost. Tu sam autonomno postupanje izdvojila kao jedno od najvažnijih psiholoških, ali i društvenih potreba ljudi. Zatim sam analizirala empirijska istraživanja u pogledu povezanosti političke sredine i osnovnih psiholoških potreba, koja su pokazala da su ovi pojmovi u tesnoj vezi. Praveći paralelu između individualističkih i kolektivističkih društvenih sredina, moj zaključak je glasio da demokratske sredine pružaju najbolje uslove za ostvarenje osnovnih psiholoških, ali i društvenih potreba, uslova koji mogu uticati na stvaranje srećnog i zadovoljnog društva.

U prilog ovoj tvrdnji, pomenuću rezultate istraživanja u pogledu uticaja demokratije na sreću, sprovedeno u više desetina država širom sveta.³⁸ Istraživanja su se odnosila na proučavanje odnosa između različitih aspekata demokratskog političkog uređenja i lične satisfakcije ljudi. Rezultati su, uopšteno, pokazali da građani iz demokratskih sredina sopstveno zadovoljstvo i blagostanje u velikoj meri povezuju sa demokratskim životom. U odnosu na nedemokratska društva, pokazalo se da su ljudi iz demokratskih sredina skloniji da ocene da su generalno zadovoljni sopstvenim ži-

37 Dorn, Fischer, Kirchgassner, Sousa-Poza 2007: 505-506.

38 Orviska, Caplanova, Hudson 2014; Loubser and Steenekamp 2016.

votom. Uočeno je, takođe, da su ljudi u siromašnijim zemljama kao glavne faktore koji doprinose njihovom ličnom blagostanju naveli različite ekonomske i institucionalne slobode, dok su ljudi koji žive u društvima sa višim životnim standardom sopstveno blagostanje češće povezivali sa političkim slobodama.³⁹ Istraživanja su, međutim, dovela i do jednog zanimljivog otkrića: mada se demokratija definitivno globalno pokazala kao plodnija sredina za društveno blagostanje i opštu satisfakciju ljudi, u pogledu odgovora na pitanja da li se ljudi prosto *osećaju* srećno, rezultati u demokratskim društvima nisu bili bolji u odnosu na nedemokratske sredine.⁴⁰ Zašto je to tako? Možda se odgovor nalazi u tome što, mada demokratija u načelu promovise ljudsku sreću, društvena realnost kojoj svakodnevno svedočimo često izgleda drugačije: savremena društva stalno teže još većem napretku i razvitku, bržem i efikasnijem radu, novim rešenjima, ekonomskim normama, višim standardima, uopšteno, stvarima zbog kojih, kako društvo napreduje, tako ljudi osećaju sve veći pritisak i izolovanost u pokušaju da svoje živote neprestano prilagođavaju kratkoročnim ciljevima i trenutnim brigama pred koje ih zajednica nesvesno stavlja. U takvom životu, ljudi sami zaborave čemu teže, a društvo zaboravi svoj najvažniji i najhumaniji cilj- stvaranje sredine u kojoj će ljudi moći da se osećaju srećno. Mada je za ovu pretpostavku potrebno dodatno empirijsko svedočanstvo, smatram da to, ipak, ne bi predstavljalo direktan argument protiv demokratije, već problem koji bi savremeno društvo u globalu trebalo da nastoji da prevaziđe, kako bi pronašlo način da najvažnije, lične i psihološke potrebe pojedinaca, uskladi sa globalnim društvenim napretkom.

Poslednje izloženi rezultati koji su pokazali da ljudi u gotovo svim savremenim društvima izražavaju približno istu ličnu procenu o tome da li se subjektivno osećaju srećno, smatram, predstavljaju zaključak koji bi mogao otvoriti polje za nova empirijska istraživanja i izazov, kako za psihologiju, tako i za savremene političke koncepcije. Istraživanja bi mogla biti usmerena na dodatno proučavanje psiholoških i društvenih faktora koji utiču na ličnu satisfakciju i sreću ljudi, kao i na uočavanje i otklanjanje onih aspekata koji ljudima stvaraju anksioznost i nezadovoljstvo. Ukoliko bi buduća istraživanja omogućila jasniji uvid u probleme sa kojima se ljudi savremenog sveta suočavaju, to bi moglo voditi unapređenju demokratskih institucija i kvalitetnijoj edukaciji u pogledu osnovnih ljudskih potreba i ciljeva. Napredak koji bi bio postignut podizanjem globalne svesti o potrebama ljudi u izvesnom smislu predstavlja normu našeg demokratskog života i doprinosi aktivnom zalaganju ka sreći ljudi kao jednom od njegovih najvažnijih ciljeva.

Dejana Glišić

Doktorand Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

39 Orviska, Caplanova, Hudson 2014: 505.

40 Loubser and Steenekamp 2016: 10.

Literatura

- Bell, Daniel (2020): "Communitarianism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/communitarianism/> (pristupljeno 10.08.2020.)
- Chambers, Simone (2009), "Who Shall Judge? Hobbes, Locke, and Kant on the Construction of Public Reason," *Ethics & Global Politics*, Vol. 2, No. 4, pp. 349–368.
- Christman, John (2020), "Autonomy in Moral and Political Philosophy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), internet, dostupno na: <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/autonomy-moral/>> (pristupljeno: 10. 08.2020.)
- Dewey, John (1916), *Democracy and Education*, New York: Macmillan.
- Dorn, D., Fischer, J.A.V., Kirchgassner, G., Sousa-Poza, A. (2007), „Is it culture of Democracy? The impact of Democracy and culture on happiness“, *Social Indicators Research* 82(3), str: 505-526.
- Dworkin, Gerald (1988), *The Theory and Practice of Autonomy*, Cambridge: Cambridge Uni Press.
- Hudson, John; Caplanova, Anetta; Orviska, Marta (2012), „The Impact of Democracy on Well-being“, *Social Indicators Research* 115, str: 493-508.
- Link, Sharon (2019), „Self-Determination Theory“, Salem Press Encyclopedia.
- Loubser, Reineta and Steenekamp, Cindy (2016), „Democracy, well-being and happiness: A 10-nation study“, *Public Affairs, Special Issue Paper*, str: 1-12.
- Noddings, Nel (2003), *Happiness and Education*, Cambridge: Cambridge Uni Press.
- Ryan, Richard M. and Deci, Edward L. (2017), *Self-determination Theory*, The Guilford Press: New York.

Dejana Glišić

Happiness as an Aim of Democracy (Summary)

In this paper I will consider relation between political environment and happiness, advocating the view according to which democracy represents a form of social life that positively affects the happiness of citizens. The subject of my research will be the analysis of basic psychological assumptions about happiness, the influence of society and the cultural environment on the subjective feeling of happiness, as well as arguments that could support a democratic system as the most optimal for creating a harmonious and happy society. I will focus in particular on the question of whether individualist and collectivist societies equally provide people with the basic conditions for a quality and happy life. I will approach the research methodologically in two ways. First, I will address these issues from a theoretical perspective, taking into account contemporary psychological doctrines about happiness and the arguments of political philosophy that consider the relationship between happiness and social cir-

cumstances. Secondly, I will try to compare all theoretical assumptions with the conducted empirical research. I will try to defend the assumption that democratic environments create better conditions for personal satisfaction and happiness of people, concluding that the happiness of citizens, through the promotion of freedom, autonomy and equality, in a sense is one of the direct goals of democracy, which gives it a great advantage over undemocratic societies, both in theoretical terms and in terms of the results of empirical research.

KEYWORDS: democracy, happiness, psychology, politics, self-determination theory.